

OSMANLI MEDRESELERİNDE İKTİSAT EĞİTİMİ

Yrd. Doç. Dr. Harun ŞAHİN

Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
hsahin@bingol.edu.tr

Özet

Bu çalışma Osmanlı medreselerinde iktisat eğitiminin nasıl verildiği konusunda bilgiler sunmaktadır. Osmanlı medrese programlarında daha çok İslâm eğitim-öğretim geleneğine özgü dersler yer almaktaydı. Tanzimat'tan önce Osmanlı medreselerinde iktisat adı altında bağımsız bir ders okutulmamakla birlikte, okutulan dersler klasik Osmanlı iktisat kültürünü barındırmaktaydı. Bu medreselerde ilimlerin sınıflandırılması geleneğine bağlı olarak bir kısım iktisadi konular da öğretilmiştir. İktisadi konular Osmanlı ilim geleneğinde büyük ölçüde ahlaki ilimler içerisinde erimiş durumdaydı. Osmanlı medreseleri geleneksel yapı özelliklerini büyük ölçüde koruduklarından, modern iktisat eğitimine yabancı kalmışlardır.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı, Medrese, İktisat Eğitimi.*

EDUCATION OF ECONOMICS IN OTTOMAN MADRASAS

Abstract

This study presents information on how the education of economics is given in Ottoman madrasas. Ottoman madrasa programs mostly included courses which were specific to the tradition of Islamic education-instruction. An independent course titled economics was provided in Ottoman madrasas and other courses involved the classical Ottoman economics culture before Tanzimat period. Some topics on economics were also taught in these madrasas based on the tradition of the classification of sciences. Topics on economics largely melted within moral sciences in the Ottoman tradition of science. Ottoman madrasas did not know beans about modern education of economics because they largely protected their traditional structural features.

Key Words: *Ottoman, Madrasa, Education of Economics.*

1. Giriş

Osmanlı Devleti, tarihte dünyanın tanıdığı az sayıdaki büyük devletlerden biri olmuştur. Bu bakımdan büyük bir medeniyeti temsil etmiş ve iktisadî, askerî, idarî, hukukî, sosyal birçok sahada gelişmişlik örnekleri gösterebilmiştir. Osmanlı Devleti farklı din, dil, ırk, mezhep, örf ve âdetlere sahip toplulukları asırlar boyunca adaletle idare etmeyi bilmiştir. Diğer alanlarda olduğu gibi talim ve terbiye sahasında da büyük gelişmeler kaydetmiştir. Bir taraftan Türk devlet geleneğinden gelen mirası devralırken, diğer taraftan da mensubu olduğu İslâm Medeniyeti'nden gelen kültür mirasına da sahip çıkmıştır. Kuruluş ve yükselme devrelerinde klasik Osmanlı eğitim sistemi, Türk-İslâm medeniyetinin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Osmanlı Devleti XVIII. yüzyıla kadar kendine özgü klasik eğitim sistemini uygularken bu tarihten sonra ortaya çıkan yeni eğitim anlayışına da ayak uydurmayı başarmıştır. Özellikle XIX. Yüzyıldan itibaren klasik okulların yanında modern anlayışa uygun eğitim kurumları da açılmıştır.

Osmanlı Devleti tarihi, geçmişte genellikle askerî ve siyasi olayların bir silsilesi olarak değerlendirilmiştir. Günümüzde ise bu yaklaşımdan uzaklaşarak toplumun iç bünyesini ve iktisadî yapısını dikkate alan araştırmalar ön plana çıkmaktadır (Barkan, 2000: 607). Bu bakımdan Osmanlı Devleti'nin klasik müesseseleriyle ilgili iktisadî, malî ve sosyal araştırmalar oldukça önemlidir. Osmanlı medreseleri konusunda daha önce önemli çalışmalar yapılmakla birlikte, medreselerin farklı yönlerini ortaya koyan çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Tanzimat öncesinde Osmanlı medreselerinde Hadis, Kelâm, Fıkıh, Tefsir gibi ağırlıklı olarak İslam kültürünü barındıran derslerin yanı sıra Osmanlı iktisat kültürünü yansıtan bir kısım derslerin tedrisatının yapıldığı bilinmektedir. Buradan yola çıkarak çalışmanın ilgi alanı üç noktada toplanabilir. Bunları şöyle sıralayabiliriz: Osmanlı medreselerinde Tanzimat'a gelinceye kadar ekonomi veya iktisat adı altında herhangi bir ders okutulup okutulmadığı, okutulan derslerde modern iktisatla ilişkili konuların bulunup bulunmadığı ve iktisatla ilişkili olabilecek derslerde ne tür bilgilere yer verildiği. Yukarıdaki amaçlara yönelik olarak Osmanlı Devleti'nde Medreseler ve Osmanlı Devleti'nde iktisat Eğitimi başlıklarını oluşturduk.

2. Osmanlıda Medreseler

Medrese kavramı henüz oluşmadan önce, Abbâsî Devleti'nde yetişkinler için mabetler dışında yeni eğitim kurumları oluşturulmaya başlanmıştır (Baltacı, 1976: 3-5; Atay, 1983: 2-7). İlk olarak Halife Memun devrinde Bağdat'ta Beytül-Hikme'ler oluşturulmuştur. Beytül-Hikmeler'de Arap, Yahudi ve Hıristiyan ilim adamları birlikte çalışmaktaydı. Bu kurumlarda Yunan, Hind ve Eski İnan kültürlerine dayanan eserlere önem verilmekteydi. IX. Yüzyılda Beytül-Hikme'lerden farklı olarak, Beytül-İlim ve Darül-İlim adında farklı eğitim kurumları da doğmuştur. Beytül-Hikme, Beytül-İlim ve Darül-İlim'ler daha sonra ortaya çıkacak olan medreselerin teşekkülünde etkili olmuşlardır (Atay, 1983: 30).

Medreseler XI. Yüzyılın ilk yarısında Türk devletlerinde ortaya çıkmıştır. İlk medreseler Merv, Gazne ve Nişabur'da inşa edilmiştir (Tekeli ve İlkin, 1993: 11–12). Medreselerin sistemli bir devlet politikası haline gelmesi Nizamul Mülk devrinde gerçekleşmiştir. Bu nedenle medreselerin tarihi çoğu zaman Nizamul Mülk'le başlatılmaktadır. Nizamul Mülk'ün medreseleri, İslâm dünyasını önemli ölçüde etkisi altına almıştır. Bu medreselerde Sünni düşünceye daha çok önem verdiği için, Ehl-i Sünnet düşüncesi Şii düşünce karşısında önemli avantaj elde etmiştir. Selahaddin-i Eyyûbî Suriye ve Mısır bölgelerinde Ehl-i Sünnet Mezhebi'ni daha da yaygınlaştırmıştır (Parmaksızoğlu, 1976: 370–372).

Nizamul Mülk Şafiî Mezhebi'ne mensup olduğundan tesis ettiği medreselerde daha çok Şafiî ilim adamları istihdam etmiştir. Bu medreselerde Şafilik tek mezhep olarak ağırlık kazanmaktaydı. Yalnız bir mezhebe önem veren medreselere Tekli Medreseler denirdi. Tekli Medreselerden sonra dört mezhebin (Şafiî, Hanbelî, Malikî ve Hanefî) de aynı seviyede okutulduğu Mustansiriye Medreseleri ortaya çıkmıştır (Atay, 1983: 32–35).

Büyük Selçuklulardan sonra İslâm dünyasında medreselerin hemen her şehre inşa edilmesi yaygın bir gelenek haline almıştır. Selçuklulardan sonra kurulan medreselerde Nizâmiye Medreseleri örnek alınmıştır (Baltacı, 1976: 8). Medreselerin yaygınlık kazanması Osmanlılarda da devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nde ilk medrese Orhan Bey tarafından İznik'te kurulmuştur. Bu medrese daha önce Selçuklular devrinde açılan medreselerin hem bina hem de öğretim yöntemleri bakımından kopyası niteliğindedir. Daha sonra bu medreseyi Bursa, Edirne ve diğer Osmanlı şehirlerindeki medreseler takip etmiştir. Osmanlı Medreseleri zaman içinde uzmanlaştı ve bölümlere ayrıldı (Adivar, 1991: 15–16).

Çelebi Sultan Mehmed'in Bursa'da yaptırdığı Sultâniye Medresesi'nde yeni bir uygulamaya geçildi. Sultâniye Medreseleri'yle medreseler arasında kademeler oluştu. Yıldırım Beyazid XIV. Yüzyılın sonunda Bursa'da Darüşşifa'yı kurdu. Darüşşifa aynı zamanda Osmanlı Devletinde ilk hastane ve tıp merkezi olarak kabul edilmektedir. II. Murat da Edirne'de Saatli Medrese ve Darulhadis Medreseleri'ni kurdu. Böylelikle önceki medreselerden kademe bakımından daha üst düzeyde medreseler açılmış oldu (Tekeli ve İlkin, 1993: 15).

Osmanlı Devleti'nde medreselerin tamamen organize edilmesi Sultan Fatih dönemine rastlamaktadır (Parmaksızoğlu, 1976: 371). Fatih, İstanbul'u aldıktan sonra İstanbul'un merkezine büyük bir külliye inşa ettirmiştir. Külliye cami, medrese kütüphaneleri, darüşşifa, hamam ve imarethane bulunmaktaydı. Fatih Külliyesi zamanın en büyük ve gelişmiş kurumu niteliğindedir. Bu külliye 8 medrese (Sahn-i Seman) ve bunlara medhal olarak da tetimmeler oluşturuldu (Yalçın, 1940: 463). Fatih, kurduğunu Fatih Medreseleri'yle daha önce bağımsız olan medrese teşkilatını resmi bir kuruluş biçimine sokarak devlet düzeni içerisine almıştır. İstanbul'un fethinden sonra medrese teşkilatındaki düzenleme çalışmaları hızlanmıştır (Gül, 1997: 34–35).

Fatih Medresesi'nin kurulmasıyla medreseler arası kademeler daha da netleşmişti. Bu medreseler hâriç ve dâhil olmak üzere temelde ikiye ayırmıştır. Hâriç Medreseleri öğrencilerine hazırlık bilgileri verilirken, Dâhil Medreselerinde detaylı ve seviyeli dersler verilmekteydi. Dâhil ve Hâriç Medreseleri de kendi içinde kademelere ayrılmıştır. Kâtip Çelebi Cihannüma'sında Fatih'in kurduğu medreselerde oluşturulan basamakları şöyle sıralamıştır: 1) Hâşiye-i Tecrid (Yirmili Medrese), 2) Miftah Medresesi (Otuzlu Medrese), 3) Kırklı Medrese, 4) Hâriç Medreseleri, 5) Dâhil Medreseleri, 6) Sahn-ı Seman Medreseleri, 7) Altmışlı Medreseler (Baltacı, 1976: 47). Fatih Medreselerinin eğitim programlarında da değişikliğe gidilmiştir. Programlardaki değişiklikle ilgili kanun Ali Kuşçu ve Molla Hüsrev tarafından hazırlanmıştır. Bu kanunlarda Geometri, Astronomi ve Aritmetik ilimlerine daha fazla yer verilmesi üzerinde durulmuştur. Fatih'in tahta çıkmasıyla birlikte medreselerde felsefi ve aklî ilimlere daha fazla önem verilmeye başlanmıştır (Tekeli ve İkin, 1993: 31–37).

II. Beyazid döneminde Fatih zamanında oluşturulan medrese teşkilat biçimi aynı şekilde korunmuştur. II. Beyazid farklı olarak Bursa'da Murâdiye Medresesi'ni kurdurarak ikinci Altmışlı Medrese'yi oluşturmuştur. Kânuni de 1559'da İstanbul'da Süleymâniye Medreseleri'ni kurdurmuştur. Kânuni'nin oluşturduğu külliyyede dört medrese, bir Darulhadis ve bir de tıp merkezi bulunmaktadır. Kânuni, döneminde Altmışlı Medreselerin sayısını çoğaltmıştır. Gelişmeler Kânuni döneminden sonra da devam etmiştir. II. Selim Süleymâniye Medreseleri'ni kurdurmuş, müderrislerine yevmi yetmiş akçe verdirerek daha üstün bir kademe oluşturmuştur. III. Murat devrinde ise Manisa'da Murâdiye Medreseleri inşa edilmiş, bu medreselerde müderrislerine yevmi yetmiş akçe verilmiştir. Yine III. Murat döneminde Sinan Paşa Dar'ül-Hadis'i tesis edilmiş ve müderrislerine yevmi yüz otuz akçe verilmiştir. III. Mehmet Medine'de yeni bir medrese kurdurarak müderrislerine yevmi yüz elli akçe verdirmiştir. Bu medreseyle XVI. yüzyılın en yüksek payeli medreseleri oluşturulmuştur (Baltacı, 1976: 50).

Osmanlı Devleti'nin son devirlerine kadar medreseler genel yapıya uygun olarak eğitim vermeye devam etmiştir. Ancak zamanla medrese ve ilmiye sınıfında ortaya çıkan olumsuz gelişmeler medreselerde ıslahat ihtiyacını gündeme getirmiştir (Baltacı, 1976: 50). Tanzimat'tan sonra Batı örnek alınarak açılan okulların sayısı giderek çoğaldı. (Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, 1986: 187).

2. Osmanlı Medreselerinde İktisat Eğitimi

Tanzimat'tan önce Osmanlı Medreseleri'nde iktisat okutulup okutulmadığına karar vermeden önce iktisat denebilecek bir bilgi birikiminin bulunup bulunmadığı ve varsa nerede aranması gerektiğini kısaca açıklamaya çalışalım.

Öncelikle medreselerde, iktisadî türden bilgileri içinde bulabileceğimiz ve felsefe konularını içeren derslere bakabiliriz. Felsefe dersleri, iktisadî bilgilerin bulunabileceği bir ilim sahası olarak göze çarpmaktadır. Özellikle XII. yüzyıldan itibaren Aristo'dan kaynaklanan felsefe düşüncesinin etkileri doğulu devletlerde görülmeye başlamıştır. Aristo'dan gelme geleneksel felsefe düşüncesinde iktisadî

nitelikli bir kısım kavramlara yer verilmiştir. Aristo, Oikonomia ve Chrematistike (Krematipa) kavramlarını kullanmıştır. Aristo iki tür iktisap (kazanç) olduğunu kabul etmektedir. Birincisi; kendisinin Oikonomia dediği, herkes için faydalı hususî bir iktisap biçimidir. Bu kazanç şeklinde aile reisi bizzat kendisinin, çocuklarının ve kölelerinin çalışmaları sayesinde kendi ihtiyaçlarıyla birlikte gerektiğinde diğer insanların ihtilacını giderir. Aile reisinin daha fazla çalışmasıyla ekonomik birim olan aile daha da zenginleşmekte ve sitede refah artmaktadır. İkinci kazanç şekli olan Krematipa ise spekülasyon, ticaret ve murabaha denen yöntemlerle yapılan özel bir faaliyettir (Mosca, 1945: 250).

XV. ve XVI. yüzyıllarda ilimler konusunda ansiklopedik bilgi veren doğulu düşünürlerin eserlerine bakıldığında ilimlerin tasnifini en detaylı olarak sunan bilginler şunlardır: İbn-i Sinâ, Harezmi, et-Tahanevî, Kâtip Çelebi, Taşköprüzâde, Fârâbî. İbn-i Sinâ Aksamu'l-Ulumi'l-Aklîyye ve et-Tabîyyât min Uyuni'l-Hikme'de, Harezmi Mefâtihu'l-Ulûm'da, Tahanevî Keşşâfu Istılahati'l-Funûn'da, Kâtip Çelebi Keşfu'z-Zunun'da, Taşköprüzâde Miftâhu's-Saâde'de ve Fârâbî İhsânu'l-Ulûm'da ilimlerin tasnifinden ve derecelerinden bahsetmektedirler.

Bu eserlerden Taşköprüzâde'nin Miftahu's-Saade adlı eseri ilimlerin sınıflandırılmasına dair yazılmış eserlerin en detaylısı olarak görülmektedir. Taşköprüzâde eserinde kendi zamanına kadar bilinen bütün ilimlere yer vermekte ve bu ilimlerle ilgili açıklamalarda bulunmaktadır. Taşköprüzâde ilimleri yedi bölüme ayırmıştır. Bunlar şöyle sıralanmaktadır: Söz ilimleri, mefhum ve kavram ilimleri, felsefe ilimleri, amelî felsefe, dinî ilimler ve batın ilimleridir. Taşköprüzâde'nin bu ana başlıklar altında sıraladığı ilimlerin sayısı üç yüzden fazladır. Bu ilimler arasında iktisat adı altında herhangi bir ilim bulunmamaktadır. Ancak söz konusu ilimler arasında iktisadî türden bir kısım konuların bulunması muhakkaktır. Taşköprüzâde'nin üç yüzden fazla olarak tespit ettiği ilimler, Osmanlı toplumunda okunmakta olan ve piyasada rağbet gören eserlerin konuları arasındaydı. Söz konusu ilimlerle ilgili eserlerin birçoğunun resmi veya gayri resmi olarak medreselerde okutulduğu şüphesizdir (Atay, 1983: 60–72).

Osmanlı'larda Tanzimat'tan önce zamanın ilim konuları arasında iktisat adı altında bir ilim olmadığına göre, medreselerde de iktisat adı altında herhangi bir dersin okutulmadığı rahatlıkla söylenebilir. Ancak Taşköprüzâde'nin tasnifinde bulunan ilim konuları arasında iktisadî türden konuların bulunduğunu söylemek mümkündür. Fakat bu tür konulara ve derslere medrese programlarında yer verilip verilmediği konusunda kesin bir bilgiye ancak bu programların incelenmesiyle ulaşılabilecektir.

Osmanlı Medreseleri'nden Fatih ve Süleymâniye Medreselerinin ders programlarında yer alan dersler ve okutulan kitapları diğer Osmanlı Medreseleri için de genelleyebiliriz. Çünkü bu medreseler kendi zamanlarının en büyük ve önemli eğitim kurumları durumundaydı. Bu medreselerde okutulan derslerin belirlenmesi ve incelenmesi konumuz için yeterli olacaktır. Fatih Medreseleri'nin programlarının tespitinde resmi evrak olarak kânunnâmeler, vakfiyeler ve icazetnâmelerden

yararlanabiliriz. Ancak bu üç kaynak arasında Kânunnâmeler daha önemli görülmektedir. Bu konuda en önemli kaynak Kanunnâme-i Talebe-i ulûm'dur. Bu kânunnâme öğrenci ve derslerle ilgili bir tüzük niteliğindedir. Kânunnâmeye göre Hâriç Medreselerinde okutulmak üzere programa Hâşiye-i Tecrid, Şerh-i Metalî', Mutavval ve Fıkıh dersleri konulmuştur. Dâhil Medreselerde Telvih ve Miftah, Tetimmelerde İsfahaniye ve Şerh-i Şemsiye, Sahn Medreselerinde ise Hindiyeye, Keşşaf ve Şerh-i Adud dersleri konulmuştur (Atay, 1983: 87).

Kânuni Sultan Süleyman aklî ilimleri kendi kurduduğu Süleymâniye Medreselerine aldı. Ancak bu medreselerde de ağırlık yine naklî ilimlere verildi. Dönemin kânunnâmelerinde ve vakfiyelerinde derslerle ilgili açıklamalar bulunmamakla birlikte, Taşköprüzâde Ahmet Efendi eserinde Süleymâniye Medreselerinde kısmen de olsa okutulan dersler ve ilgili kitapların adlarını kaydetmiştir (Atay, 1983: 89). Taşköprüzâde'nin Osmanlı Medreseleri'nde okutulduğunu söylediği dersler ve ilgili kitapları Kânuni Sultan Süleyman döneminde mevcut diğer medreseler için de genelleyebiliriz. Çünkü diğer medreseler de teşkilat olarak Süleymâniye Medreselerinin bir modeli niteliğindedir. Mehmet Mecdi Terceme-i Şakayık'ında Taşköprüzâde Ahmet Efendi'nin Hâşiye-i Tecrid Medresesinden Sahn-ı Seman Medreselerine kadar her seviyede okutmuş olduğu temel derslerin ve ilgili oldukları eserlerin adlarını kaydetmektedir. (Yaltkaya, 1940: 464).

Mehmet Mecdi Terceme-i Şakayık'da bir kısım otobiyografi ve Kânunnâmelerdeki temel dersleri ve okutulan kitapları sıralamaktadır. Yirmili (Hâşiye-i Tecrid) Medreseler'de Fıkıh, Belagat, Kelâm dersleri okutulurdu. Sırasıyla bu derslerde Mutavvel, Hâşiye-i Tecrid ve Şerh-i Mevâkîf adlı eserler okutulmuştur. Otuzlu (Miftah) Medreseler'de Fıkıh, Belagat, Kelâm ve Hadis dersleri programda yer almakta ve bu derslerde sırasıyla Tenkih, Tavzih, Şerh-i Miftah, Hâşiye-i Tecrid ve Mesâbih adlı eserler okutulmuştur. Kırklı Medreseler'de Belagat derslerinde Miftahu'l-Ulum, Usul-i Fıkıh'da Tavzih, Fıkıhta Sadru's-Şeria ve Meşarık, Hadis derslerinde ise Mesâbih okutulurdu. Hâriç Medreseleri'nde Fıkıh, Kelâm ve Hadis dersleri için Hidâye, Şerh-i Mevâkîf ve Mesâbih kitapları okutulurdu. Dâhil Medreseleri'nde ise aynı dersler için Hidâye, Telvih, Buharî, Keşşaf ve Beyzâvî okutulmuştur. Sahn-ı Seman Medreseleri'nde Hidâye, Telvih ve Şerh-i Adud, Buhari, Keşşâf ve Beyzâvî okutulurken, Altmışlı Medreseler'de Hidâye, Şerh-i Ferâiz, Şerh-i Mevâkîf, Buharî, Keşşâf ve Telvih isimli eserler okutulmuştur (Baltacı, 1976: 37-42). Osmanlı Medreselerinde okutulan derslerle ilgili kitapların kesin bir dökümünü yapmak mümkün değildir. Medrese programlarında yer alması gereken ders adlarının bir kısmını Kânunnâme ve vakfiyelerdeki kayıtlardan öğrenmekteyiz. Ancak bu tespitler medreselerin tümünde okutulan dersleri kapsamamaktadır (Baltacı, 1976: 35-36).

Fatih Medreselerinde aklî ilimlere fazla yer verilmediği gibi Süleymâniye Medreselerinde de aklî ilimlere fazlaca önem verildiği söylenemez. Süleymâniye Medreseleri'nde Riyâziyyat ve Tabiiyyât ilimleri adı altında teknik dersler de

okutulmuştur. Osman Nuri Ergin Süleymâniye Medreseleri içerisinde yalnız Riyâziyyat ve Tabîiyyât gibi aklî ilimleri okutan medreselerin bulunduğunu kabul etmemektedir. Riyâziyyat ve Tabîiyyât ilimleri içerisinde iktisadî konuları bulmak mümkün değildir. Çünkü bu ilimler felsefenin soyut kısmına girmektedir. İktisadî nitelikli konuların aranması gereken kısım felsefenin uygulamalı kısmı olmalıdır (Orman, 1992: 55).

İktisadî mevzuların bulunabileceği alan amelî hikmet (pratik felsefe veya pratik ahlak) alanıdır. İnsanın güç ve iradesinin üzerinde etkisinin bulunduğu harici varlıkları konu edinen hikmet amelî hikmettir. İnsanın güç ve iradesinin üzerinde etkisinin bulunmadığı hikmet ise nazarî hikmettir. Amelî hikmet içinde İlm-i Ahlak, İlm-i Tedbir-i Menzil ve İlm-i Tedbir-i Medine adı verilen ilim dalları bulunmaktadır. (Kinalızâde Ali Efendi, 29–32)

İlm-i Tedbir-i Menzil'in, Osmanlı iktisat kültürünün en önemli parçalarından birini oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu bakımdan İlm-i Tedbir-i Menzil Tanzimat öncesi Osmanlı iktisat düşüncesinde önemli bir yer tutmuştur. Bu ilmin Osmanlı iktisat düşüncesini kısmen de olsa yansıtabilecek bir alan olduğunu Osmanlı düşünürlerinin konuya duydukları özel ilgiden anlaşılmaktadır. (Ziyaeddin Fahri, 1934: 44).

İlm-i Tedbir-i Menzil (Tedbirü'l-Menzil, El-Hikmetü'l-Menziliyye, Es-Siyasetü'l-Medeniyye), İslâm düşünürlerinin konusu ahlak olan bilgi dalına verdikleri isimdir. Bu isim İslâm felsefecilerince Ev İdaresi¹ veya Ev Yönetimi anlamlarında kullanılmıştır. İlm-i Tedbir-i Menzil'e İslâm felsefecilerinden Meşşâî ekole mensup olanlar önem vermişlerdir. Meşşâî Felsefesi ile Yunan Felsefesi arasında ise doğrudan bir ilişki vardır. Yunan Felsefesi'nin en önemli temsilcisi olan Aristo'yu bir ekol olarak izleyenler İslâm dünyasında Meşşâîyyun'lar olarak adlandırılmıştır (Kâtip Çelebi, 1941: 678). O halde İslâm düşünce dünyasına İlm-i Tedbir-i Menzil olarak geçen kavramının Yunan kaynaklardan tercüme edildiği söylenebilir. Her iki düşünce iklimi arasında eskiden beri bilinen direkt ilişkinin İlm-i Tedbir-i Menzil konusunda da bulunduğu söylenebilir. Bu konuda İslâm düşünürleri yaptıkları açıklamalarda Yunanlı felsefecilere atıfta bulunmaktadırlar. İbn-i Sina amelî felsefenin kısımlarını anlatırken Eflatun ve Aristo'nun ahlakla ilgili kitaplarından yararlanmışlardır (Orman, 1992: 302–303).

İlm-i Tedbir-i Menzil konusunda Meşşâîlik kolu ile Aristo Felsefesi arasındaki ilişkiyi kısaca belirttikten sonra şimdi de İlm-i Tedbir-i Menzil konusunda İslâm düşünürlerinin açıklamalarına yer vereceğiz. İlm-i Tedbir-i Menzil'e eserlerinde yer veren düşünürler arasında Harizmî, Taşköprüzâde Ahmet Efendi, İbn-i Sina, Kâtip Çelebi ve Et-Tahanevî'yi gösterebiliriz. Harizmî Mefatihü'l-Ulum, Taşköprüzâde Mevzuatü'l-Ulum, Kâtip Çelebi Keşfu'z-Zunun, Tahanevî Keşşâf-ı Istilahati'l-Fünun

¹ İktisat ilminin tarihi konusunda bkz. Fındıkoğlu, Z. F. (1944), Ahlak Tarihi, I. Cilt, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul.

ve İbn-i Sina Aksamu'l-Ulumi'l-Aklîyye ve et-Tabîyyât min Uyuni'l-Hikme adlı kitaplarında İlm-i Tedbir-i Menzil'e yer vermişlerdir (Orman, 1992: 262).

Başta Kınalızâde olmak üzere dönemin önemli düşünürleri Aristo'ya dayanan Tasnif-i Ulum geleneğini sürdürmüşlerdir. Bu gelenekte felsefe (ilm-i hikmet veya hikmet-i felsefe) temelde iki kola ayrılmaktadır. Bunlar Hikmet-i Ameliyye ve Hikmet-i Nazariyye'dir. Hikmet-i Ameliyye İlm-i Ahlak, İlm-u tedbîrî'l-men zil (Aile Ahlakı) ve İlm-u tedbiri'l-medine (Devlet Ahlakı) olmak üzere üç bölüme ayrılır. Hikmet-i Nazariye ise İlm-i A'la (ilahî ilm), İlm-i Riyâzi ve İlm-i Tabîî (İlm-i Esfel) olarak o da kendi içinde üç kısma ayrılır. Kınalızâde Ahlâk-ı Alâî'de yukarıdaki sınıflamaya aynen yer vermektedir. O'na göre İlm-u tedbîrî'l-men zil, ev halkı ile olan fiil ve amelleri konu alan bir ilimdir. Bu ilim sahası toplumda fertlerin ev halkı, ailesi, çocukları, hizmetçileri ve çalışanları ile nasıl ilişki kurulması gerektiği konuları üzerinde durmaktadır. (Kınalızâde Ali Efendi, 32)

Kınalızâde Ahlak-ı Alâî adlı eserinin ilk dört bölümünde, iktisadî faaliyetlerin aile içinde ve dışında bozulmadan işleyebilmesi için öncelikle insanlar arasında iş bölümüne uyulmasını, ekonomik faaliyette zaman tanziminin yapılmasını, konut tipinin önemli olduğunu ve para ile ilgili konulara önem verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Aynı zamanda tutumlu olmak anlamında iktisadın bütün harcamalarda uyulması gerekli bir kanun olduğunu açıklamaktadır.

Taşköprüzâde Mevzuatu'l-ulûm'da İlm-i Tedbîr-i Menzil konusunda şöyle demektedir: Bu ilim sayesinde fertler kendileriyle sorumlu oldukları aile efradı ve hizmetçileriyle müşterek konularda orta yolu seçerek itidalli hareket etmeyi öğrenir. İtidalin olmadığı durumlarda problemlerin nasıl çözüleceği ortaya konur. Bu ilmin konusu eş, evlat, akraba, komşu, misafir ve hizmetçi gibi kişiye yakın kişilerin durumlarının bilinmesi ve gözetilmesidir. Bu ilmin gayesi kişinin hanesindeki durumun düzene konmasıdır. (Taşköprüzâde Ahmed Efendi, 1975: 328)

4. Sonuç

19. yüzyıla gelinceye kadar Osmanlı düşünce hayatında modern iktisadi fikirler pek yaygınlık kazanmamıştır. Klasik Osmanlı sisteminde bugünkü anlamda iktisat politikalarının varlığından da tam manasıyla söz etmek mümkün değildir. Çünkü Osmanlı, batı iktisat teorileri ve politikalarının büyük ölçüde etki alanının dışında kalmıştır. Devletin somut ekonomik meseleleri büyük ölçüde geleneksel yöntemlerle çözmeye çalışmıştır.

Osmanlı medrese programlarında ağırlıklı olarak fıkıh, siyaset, ahlak, tefsir, hadis ve kelâm gibi daha çok İslâm kültürünü yansıtan dersler yer almıştır. Söz konusu derslerde okutulan ilimler klasik Osmanlı iktisat düşüncesini barındırmaktaydı. Ancak Tanzimat dönemine kadar medreselerde bağımsız bir iktisat ilminin okutulmadığını söyleyebiliriz.

Başta Kınalızâde ve Taşköprüzâde olmak üzere dönemin önemli düşünürleri Aristo'ya dayanan Tasnif-i Ulum geleneğinin Osmanlı medreselerinde

sürdürülmesinde etkili olmuşlardır. İlimlerin sınıflandırılması içerisinde medreselerde bir kısım iktisadî konular İlm-i Tedbîr-i Menzil adı altında okutulmuştur. Aslında iktisat konularının Osmanlı ilim geleneğinde büyük ölçüde ahlaki ilimler içerisinde erimiş durumda olduğu da söylenebilir. Bu bakımdan Tanzimat öncesi İmparatorluk döneminde Osmanlı mütefekkirlerinin iktisat mevzularına ilgisiz kalmadıkları anlaşılmaktadır. Tanzimat'tan önce iktisadî mevzular ve fikirler Osmanlı medreselerinden çok medrese dışı kesimlerde önem kazanmıştır. Tanzimat'a kadar geleneksel yapı özelliklerini büyük ölçüde koruyan medreseler ekonomi politik ilmine yabancı kalmıştır.

Kaynakça

- Adivar, A. Adnan (1991). Osmanlı Türklerinde İlim. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Atay, H. (1983). Osmanlı'larda Yüksek Din Eğitimi. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Baltacı, C. (1976). XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri. İstanbul: İrfan Matbaası.
- Barkan, Ö. L. (2000). "Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Tetkikler-Makaleler". (1), İstanbul: İÜ Rektörlük Yayını No: 4214, İktisat Fakültesi Yayını No:565, *Türk İktisat ve İçtimaiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi Yayını*. Yayına Haz.: Hüseyin Özdeğer.
- Findıkoğlu, Z. F. (1944). Ahlak Tarihi. I. Cilt, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yay.
- Findıkoğlu, Z. F. (1946). "Türkiye'de İktisat Tedrisatı Tarihçesi ve İktisat Fakültesi Teşkilatı". İstanbul: *İÜ İktisat Fakültesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Yayını*, İsmail Akgün Matbaası.
- Gül, A. (1997). Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dar'ul-Hadislerin Yeri. Ankara: TTK Yayını.
- Kâtip Çelebi (1941). Keşf-el Zunun. İstanbul: Maarif Matbaası. (I).
- Kınalızâde Ali Efendi. Ahlâk-ı Alâî: Ahlak İlimi Haz: Hüseyin Akgül. Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul.
- Mosca, G. (1945). Eski Yunanistan'da Siyasî Müesseseler ve Doktrinler. Çev: Mukbil Özyörük, Ankara: AÜ Hukuk Fakültesi Mecmuası, (II), (4).
- Orman, S. (1992). "İlm-i Tedbir-i Menzil Oikonomia ve İktisat". *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, (I), Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, 265–310.
- Orman, S. (1992). "İslâm İktisadi Düşünce Tarihinin Kaynakları". *İlim ve Sanat*, (32), 50–57.
- Parmaksızoğlu, İ. (1976). "Medrese". *Türk Ansiklopedisi*, (XXIII), Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 370–374.
- Sayar, A. G. (1986). Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması. İstanbul: Der Yayınları, (1).
- Taşköprülüzâde Ahmed Efendi (1975). Mevzuat'ül Ulûm. Üçdal Neşriyat, Cilt I, İstanbul.
- Tekeli, İ, ve İlkin, S. (1993). Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, (VII).
- Yaltkaya, M. Ş. (1940). "Tanzimattan Evvel ve Sonra Medreseler". *Tanzimat*, İstanbul: Maarif Matbaası, 463–467,
- Ziyaeddin Fahri (1934). Bizde Avrupavari İktisatçılığın Başlangıcı. *İş Mecmuası*, (1), İstanbul.